

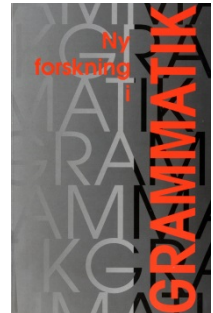
Ny Forskning i Grammatik

Titel: Markeret hvad angår hvad?
Om markerethedsteori i grammatikken

Forfatter: Eva Skafte Jensen

Kilde: Ny Forskning i Grammatik 16, 2009, s. 171-190

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2009

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Markeret hvad angår hvad? Om markerethedsteori i grammatikken

Eva Skafte Jensen

1. Indledning

Som ved så mange andre termer er der stor forskel på hvordan ord som markeret og umarkeret bruges. Det er helt almindeligt at finde betegnelsen markeret anvendt om hvad som helst der på en eller anden måde gør sig bemærket, det være sig frekvensmæssigt, stilistisk eller andet. Der er dog forskellige forskningstraditioner hvor markerethedsbegrebet bruges som rigtige lingvistiske fagtermer, med dertil hørende kriterier for hvornår noget kan betegnes markeret hhv. umarkeret.

Blandt grammatikere der har brugt markerethedsbegrebet som en positivt defineret fagterm, kan man i hvert fald iagttage to ret forskellige måder at bruge det på. Den store forskel på de to måder ses i hvad der gøres til udgangspunktet for at kunne betegne noget (u)markeret.

En grammatiker som Givón gør for eksempel processering og forståelse til omdrejningspunktet for om noget er (u)markeret. Efter Givóns opfattelse er substantiver med bestemt artikel således markerede fordi de ikke entydigt udpeger referenten, men overlader til modtager at gøre en hel masse mentalt arbejde for at processere den information der ligger i substantivsyntagmets bestemte form. Heroverfor står substantiver med ubestemt artikel som umarkeret (Givón 1995: 383ff).¹

En anden måde at bruge markerethedsbegrebet på repræsenterer jeg selv. Ifølge denne måde ser man på hvordan forskellige udtryk som

1. Af pladshensyn må jeg afstå fra at redegøre nærmere for analysen, se i stedet Givón 1995: 383ff.

står i paradigme sammen, kan beskrives i forhold til hinanden alt efter deres mulige anvendelsesområder. Det medlem af et paradigme der har de videste anvendelsesmuligheder, er det umarkerede (det ekstensive), mens det medlem der kun kan anvendes til ganske få ting, er det markerede (det intensive).² For at bruge det samme eksempel kan substantiver med bestemt artikel efter denne opfattelse betegnes som umarkerede – for de kan anvendes i flere tilfælde end substantiver med ubestemt artikel, og substantiver med ubestemt artikel bliver følgelig set som markerede, jf. Jensen (2007).

Analysen af markerethedsforholdene ved substantiver med bestemt og ubestemt artikel – og uden artikel overhovedet – vender jeg tilbage til i afsnit 3. Her nøjes jeg med at nævne at det er hvad angår evnen til at indføre en ny eller fastholde en allerede etableret diskurs-referent, at substantiv med bestemt artikel viser sig at være umarkeret, mens substantiv med ubestemt artikel er markeret; og det er dette **hvad angår** evnen til dette og hint, der er hovedemnet for nærværende artikel. Først vender jeg dog blikket bagud i videnskabs-historien.

2. Arven fra Trubetzkoy og den Jakobson'ske fortolkning

Den brug af termen markerethed man finder i moderne lingvistik, tilskrives som regel Pragerfonologerne (jf. Bußmann 1983: 310; Givón 1995: 26ff; Andersen 2001; Christensen 2002: 18f), og i særdeleshed Trubetzkoy, der brugte begrebet i sit forsøg på at beskrive hvordan de forskellige fonemer var karakteristiske hver især og i forhold til hinanden. I sin berømte fonemartikel fra 1931 skriver han:

“Die zwei Glieder eines korrelativen Gegensatzes sind nicht gleichberechtigt: das eine Glied besitzt das betreffende Merkmal (oder besitzt es in seiner positiven Form), das andere besitzt es nicht (oder besitzt es in seiner negativen Form). Wir bezeichnen das erste als merkmalthaltig, das zweite – als merkmалlos.” (Trubetzkoy 1931: 97)

2. Begreberne ekstensiv og intensiv er Hjelmsslevs (jf. fx Hjelmsslev 1972: 77ff). I denne artikel holder jeg mig til termerne umarkeret og markeret.

Trubetzkoy var optaget af at opstille klare kriterier for hvordan fonologiske systemer kunne beskrives sammenhængende ved at analysere de enkelte lyde som sproglige enheder der hver især bestod af en samling minimale træk³. I sit arbejde pegede han på at to sproglige størrelser således kunne beskrives i forhold til hinanden netop i sådanne termer: altså at to lyde stod i paradigme sammen med hensyn til et bestemt træk.

Jakobson så potentialet i Trubetzkoy's idéer, i særdeleshed det med det asymmetriske,⁴ og han overførte straks idéen om markerede og umarkerede størrelser til leksik og grammatik. Allerede året efter Trubetzkoy's artikel publicerede han selv artiklen "Zur Struktur des russischen Verbuns", og få år senere brugte han tankegangen om asymmetriske paradigmer i sin kasusartikel (Jakobson 1932 og 1936). Det spring han foretog i forhold til Trubetzkoy's fonologiske analyser bestod i at han så at sige indførte 'anvendelsesområde' som relevant for analysen (Jakobson 1932: 4). Det er således det område inden for hvilket en bestemt sproglig størrelse kan siges at operere, der viser hvad der er markeret hhv. umarkeret. Det er dette jeg prøver at indfange med vendingen **hvad angår** evnen til det ene eller det andet. Jakobson's 1932-analyser gælder dels et leksikalsk eksempel, dels analysen af et verbalsystems morfologiske kategorier, begge dele med russisk som analysegenstand. I stedet for at bruge russiske eksempler bruger jeg her et par danske eksempler til at vise hvordan det med 'anvendelsesområde' skal forstås.

Jakobson's russiske ordeksempel var *osel* 'æsel' : *oslica* 'æselinde' (Jakobson 1932: 3; Andersen 2001: 40; Christensen 2002: 18 og 2007: 55). På

3. Ordet 'træk' bruges af Jakobson, det optræder ikke i Trubetzkoy's artikel. If. Fischer-Jørgensen 1995: 146 har Jakobson overtaget termen 'distinctive features' fra Bloomfield's bog fra 1933. Men tankegangen i 'distinktive træk'-analysen kan have været inspireret af Trubetzkoy's 1931-artikel.

4. Også Givón taler om arven fra Trubetzkoy. Dog ikke 1931-artiklen, men 1958-bogen i eng. udg. Især er det det at medlem X kan anses at have noget **mere** end medlem Y, der resulterer i at den best. art. anses for det markerede medlem, for det byder på mere processeringsarbejde hos modt. end den ubest. Iø. skriver han selv at nok er han inspireret af Trubetzkoy, men forholder sig ret frit til denne inspiration (Givón 1995: 26). Man kan sige at Givón forholder sig til hvad et udtryk **har/er**, mens den tradition jeg repræsenterer, hæfter sig ved hvad et udtryk **kan**.

dansk kan man i stedet bruge ordparret *and* : *andrik*. Ordet *andrik* er kønsspecifikt, det kan kun bruges om hankønssjerkræ af den bemeldte dyreart. Ordet *and* derimod kan dels bruges kønsspecifikt til at betegne hunkønsvæsener af arten, dels kan det bruges som generel betegnelse for de dyr der tilhører arten uanset køn. I dette lille paradigme er *andrik* den markerede størrelse, den med begrænsede anvendelsesmuligheder, *and* er den umarkerede størrelse. Dette kan skildres således:

(1)	[umarkeret	[markeret]]
	[and	[andrik]]

Bemærk det asymmetriske forhold mellem de to medlemmer af paradigmet.

De grammatiske eksempler i Jakobsons 1932-artikel gælder de russiske verbalparadigmer. Her holder jeg mig til at vise et enkelt eksempel fra de danske verbalbøjninger, nemlig det asymmetriske forhold mellem den rent tidslige betydning af dansk præteritum og præsens. Ifølge traditionen fra Wiwel er skellet mellem præteritum og præsens i dansk semantisk set et skel mellem afstand og nærhed (Wiwel 1901: 136f). Ifølge GDS, som bygger på Wiwels analyse, kan dette skel ses manifesteret i to dimensioner: en der har med tidslighed at gøre, og en der har med realitet at gøre (Hansen & Heltoft 2007: 251-258). I det følgende illustrerer jeg udelukkende det asymmetriske forhold mellem præteritum og præsens i den tidslige dimension, og derfor kalder jeg for tydeligheds skyld de to former for datid og nutid i den følgende analyse snarere end præteritum og præsens.⁵

Ligesom leksemerne *and* : *andrik* udgør to medlemmer i et paradigme, hvor det ene medlem har begrænsede anvendelsesmuligheder, og det

5. Jeg ser dermed netop bort fra de anvendelser af præteritum der angiver afstand i realitet, snarere end i tid. Det gælder fx udsagn der handler om hypotetiske tilfælde (*hvis du kom i morgen, ville det være dejligt*) og børns lade-som-om-universer (*så var jeg jo moren*). Hvordan markerethedsforholdene gør sig gældende i denne dimension, må bero på en nærmere analyse.

andet medlem har videre beføjelser, kan datid og nutid ses som to medlemmer i et paradigme, hvor det ene (datid) kun kan bruges til at betegne ganske bestemte sagforhold, nemlig sådanne som er fortidige (2), mens det andet medlem (nutid) kan bruges om sagforhold der er fremtidige (3), nutidige (4), fortidige (5) og 'altidige' (6):⁶

- (2) jeg **faldt** på isen
- (3) det **bliver** varmt i morgen
- (4) søn: hvad **laver** du?
mor: jeg **hænger** vasketøj op
- (5) og så **kommer** han ind fra højre, og jeg **ser** ham lige ud ad øjenkrogen, og så **lægger** jeg den lige bagover til ham, og så **sparker** han den ind (spillers beskrivelse efter en fodboldkamp).
- (6) katten **er** et rovdyr

Når man ser på hvad de to medlemmer i paradigmet kan hver især, er medlemmet 'datid' altså markeret, det med begrænsede anvendelsesmuligheder. Hvad angår tidslighed, kan det kun betegne fortidige sagforhold. Medlemmet 'nutid' er på sin side umarkeret, for det kan bruges i langt flere sammenhænge end 'datid', inkl. de sammenhænge hvor medlemmet 'datid' bruges, jf. (2) og (5).

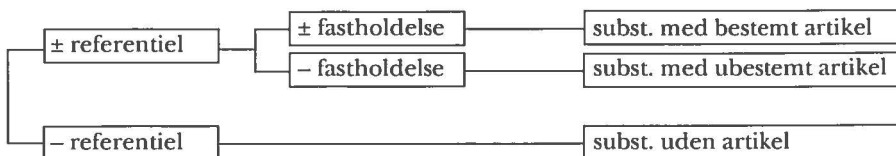
- (7) [umarkeret [markeret]]
 ['nutid' ['datid']]]

Det er her afgørende at se at der er et overlap mellem de to medlemmer. Det ene medlem kan både sit 'eget' og det som det andet medlem kan. Når man bruger formuleringer som 'nutid kan vikariere for datid', 'ental kan vikariere for flertal' osv., skyldes disse formuleringer netop overlappingsforholdet. Traditionelt kaldes dette overlappingsforhold for participation, jf. fx Hjelmslev 1935: 102.

6. Af denne grund har Otto Jespersen kaldt den danske nutidsform for 'utid', jf. Wiwel 1901: 139.

3. Analysen af substantivsyntagmer med og uden (u)bestemt artikel

Det er ved at følge denne tankegang at jeg er nået frem til den analyse af substantiv med hhv. bestemt og ubestemt artikel som blev nævnt i afsnit 1. I dette afsnit fremlægger jeg hovedpunkterne af denne analyse (en mere udførlig redegørelse kan læses i Jensen 2007). Analysen indgår i en større analyse der også omfatter substantiver uden artikel overhovedet, jf. figur 1:

Figur 1

Af figur 1 fremgår det at analysen omfatter tre sproglige udtryksstørrelser, læst nedefra: 1) substantiv uden artikel, 2) substantiv med ubestemt artikel og 3) substantiv med bestemt artikel. I min analyse fra 2007 skelner jeg i første omgang mellem substantiv med artikel (umarkeret) over for substantiv uden artikel (markeret); og her er det **hvad angår** evnen til at kunne fungere referentielt der er omdrejningspunktet for analysen (dette uddybes i afsnit 3.1). I næste omgang inddeler jeg substantiv med artikel i et underparadigme bestående af de to medlemmer substantiv med bestemt artikel (umarkeret) over for substantiv med ubestemt artikel (markeret); og her er det **hvad angår** evnen til at kunne bruges ved fastholdelse af en diskursreferent eller ej, at substantiv med bestemt artikel viser sig som umarkeret, og at formen med ubestemt artikel er den markerede form. Hvordan jeg kommer frem til dette, gør jeg nærmere rede for i afsnit 3.2.

Analysen gælder for substantiver i singularis, og den ser bort fra substantiver der bruges som styrelse for en præposition. Desuden tager den ikke højde for genus (semantisk genus vs. styret genus) og dermed heller ikke forholdet mellem masse og tællelig.

3.1. Substantiv ±artikel

Substantiv uden artikel analyseres som det markerede medlem i paradigmet substantiv ±artikel. Grunden til dette er at substantiver med

artikel har videre anvendelsesmuligheder end substantiver uden artikel overhovedet. Uden artikel har substantivet i moderne dansk ingen udpegningsfunktion, men kun beskriverfunktion (Thomsen 1991; Herslund 1995; Heltoft 1996; Jensen 2004, 2007). Dermed tolkes substantivet uden artikel automatisk som noget ikke-referentielt, og det bruges for eksempel som prædikativ, i generiske udsagn, i inkorporeringskonstruktioner, eller noget helt fjerde. I (8) og (9) giver jeg blot to eksempler (prædikativ vender jeg tilbage til i afsnit 6):

- (8) han er købmand
 ***den** er jeg også
 det (: være-købmand) er jeg også
- (9) **regn** er godt for græsset
 *ja, **den** er
 *ja, det er **den**
 ja, **det** (: at-det-regner) er (det)

Substantiv med artikel har potentielt en udpegningsfunktion foruden beskriverfunktionen. Det resulterer i at substantiv med artikel både kan bruges ved størrelser der er udpegende, og ved størrelser der ikke er udpegende. Dette viser sig ved bestemt såvel som ved ubestemt artikel. Både ved (10) og (11) kan den pågældende ytring således læses på to måder.

- (10) **tulipanen** kræver veldrænet jordbund
- (11) hun vil gerne giftes med **en mand** med smuk sangstemme
 a. og hvis han har penge, er det også helt fint
 b. - ja, ham har jeg mødt

I (10) kan der være tale om en instruks jeg giver til den veninde der har lovet at passe mine blomster mens jeg er bortrejst, og der kan være tale om en sætning fra en biologibog der omtaler arten tulipan. I (11) kan *en mand* både læses som en specifik mand og som en der endnu kun eksisterer i damens fantasiverden, jf. de to mulige fortsættelser i (11a) og (11b).

Som det ses, har substantiv med artikel altså videre anvendelsesmuligheder end substantiv uden artikel, og ikke nok med det. Sub-

stantiv med artikels muligheder omfatter blandt andet de muligheder som er substantiv uden artikels særlige anvendelsesområde. Dette kan skildres sådan:

(12)	[umarkeret	[markeret]]
	[+artikel	[-artikel]]

Hvad angår evnen til at udpege er substantiv med artikel det umarkerede medlem, mens substantiv uden artikel er det markerede medlem.

3.2. *Substantiv med (u)bestemt artikel*

Medlemmet substantiv med artikel består i sig selv af et underparadigme hvor substantiver med bestemt artikel er det ene medlem, og substantiv med ubestemt artikel er det andet. Her er jeg som sagt nået frem til at substantiver med ubestemt artikel er det markerede medlem, og substantiver med bestemt artikel er det umarkerede. I dette underparadigme er det hvad angår diskursfunktioner, nærmere bestemt om substantiv med (u)bestemt artikel kan bruges ved fastholdelse af diskursreferent eller ej, at det viser sig at substantiv med ubestemt artikel er markeret, og substantiv med bestemt artikel er umarkeret.

Jeg følger her den Heltoft'ske analyse hvor der skelnes skarpt mellem identificerbarhed og tekstlig bundethed. Identificerbarhed er det semantiske indhold der er knyttet til bestemthedskategorien; det hører til på langue-niveau. Tekstlig bundethed er et tekstpragmatisk begreb som tager udgangspunkt i om noget er præsenteret i teksten før eller ej; det hører til på parole-niveau.

Som semantisk kategori denoterer bestemthed identificerbarhed. Bestemt form giver instruksen **identificerbar**, ubestemt form giver instruksen (endnu) **ikke identificerbar**. Ved at bruge en diskursreferent i bestemt form præsupponerer afsender altså at modtager kan identificere hvilken entitet der er tale om. Det identificerbare kan afstedkommes på forskellig vis. For eksempel kan en given diskursreferent være identificerbar fordi den er nævnt i teksten forinden (anafori). I så fald kan den betegnes som **tekstligt bunden**. Men en diskursreferent kan også være identificerbar uden at have været nævnt direkte i teksten forinden, fordi den i stedet kan afledes af situationen, for eksempel

med udgangspunkt i det aktuelle diskursunivers. Ved sidstnævnte type er identificerbarheden inferentielt betinget, og denne type betegnes som **tekstligt ubunden**.⁷ Dette fører til en analyse med overlap mellem den semantiske kategori identificerbarhed og den tekstpragmatiske kategori tekstlig bundethed, jf. figur 2:

Figur 2	BESTEMT FORM		UBESTEMT FORM
SEMANTIK	identificerbar		ikke-identificerbar
TEKSTPRAGMATIK	tekstligt bunden (fastholdelse af allerede etableret diskursreferent)	tekstligt ubunden (indføring af ny diskursreferent)	

Dette gælder alment for entiteter i (u)bestemt form, i denne artikel nøjes jeg med at se på konsekvenserne for konstellationen substantiver med (u)bestemt artikel. Konsekvensen for disse er nemlig at substantiver med ubestemt artikel altid betegner nyindførte diskursreferenter, mens substantiver med bestemt artikel dels kan bruges ved fastholdelse af allerede etablerede diskursreferenter, dels ved indføringen af nye tekstligt ubundne diskursreferenter.⁸ Dette kan illustreres ved det gamle børnerim i (13):

(13) der var engang **en** mand
han boede i **en** spand
og spanden var af ler
og konen vasked' ble'r

7. Heltofts standardeksempel på dette er flg.: "Nikolaj fik en ny cykel til sin fødselsdag, men var ikke helt tilfreds. *Skærmene* var ikke den rigtige slags, *styret* ikke et racerstyr, og *farven* fra tiden omkring 1968". (Heltoft 1996: 253; Hansen & Heltoft 2007: 84). I dette eksempel er de kursiverede størrelser ikke tekstligt bundne, men dog identificerbare ud fra diskursuniverset, som handler om Nikolajs cykel. Også deiktisk identificerbare entiteter anses for tekstligt ubundne.

8. Om de sidste siger Togeby at de er "nye, men omtales som om de var givne" (Togeby 2003: 146). Se også Hansen & Heltoft 2007: 83: "Bundne størrelser er allerede indført i teksten, ubundne størrelser er ikke, men indføres i kommunikationsøjeblikket. Bundethed er således et rent tekstligt fænomen." Bemærk at denne analyse således adskiller sig fra associativ-anaforanalysen, jf. fx Korzen 2000: 543f.

I (13) bruges den ubestemte artikel udelukkende ved indføringen af nye diskursreferenter (*en mand, en spand*). Ved de to forekomster af substantiv med bestemt artikel er den første (*spanden*) tekstligt bunden og bruges dermed ved fastholdelse af en allerede etableret diskursreferent. Den anden forekomst (*konen*) er derimod tekstligt ubunden. Der er her tale om en nyindført diskursreferent i bestemt form hvis identificerbarhed er inferentielt betinget.

Hvad angår markerethed, fører dette til en analyse hvorefter substantiv med ubestemt artikel er det markerede medlem, det med begrænsede anvendelsesmuligheder (det kan kun bruges ved indføringen af nye – ikke ved fastholdelse af etablerede – diskursreferenter), mens substantiv med bestemt artikel er det umarkerede medlem, for det kan bruges både ved indføringen af nye og ved fastholdelse af allerede etablerede diskursreferenter, og det har dermed videre anvendelsesmuligheder end substantiv med ubestemt artikel.

(14)	[umarkeret	[markeret]]
	[subst. med bestemt art.	[subst. med ubestemt art.]]

Det er altså 'hvad angår' evnen til at bruges ved fastholdelse af diskursreferent eller ej, der resulterer i analysen at substantiver med ubestemt artikel er markeret og med bestemt artikel er umarkeret.

4. Lingvistens afgrænsning som symptom på 'hvad angår'

I markerethedsanalyserne af grammatiske paradigmer ovenfor (tempus i afsnit 2 og substantivsyntagmer i afsnit 3) er der visse afgrænsninger. Ved tempusanalysen holder jeg mig udelukkende til den brug af tempus der har med den tidslige dimension at gøre, ved analysen af substantiv med (u)bestemt artikel afholder jeg mig fra at sige noget om en hel række tilfælde hvor man kan finde substantiver med bestemte og ubestemte artikler.

Denne fremgangsmåde er helt almindelig, og ikke kun ved markerethedsanalyser. I de fleste grammatiske fremstillinger ser man hvordan analytikeren ser på en kategori under nogle bestemte betingelser. I nogle fremstillinger er der simpelthen et afsnit tidligt i artiklen/bogen

der har 'afgrænsing' i overskriften, andre steder er det flettet ind i brødteksten i de tidlige indledende afsnit.

Når det falder nødvendigt at bruge denne fremgangsmåde, kan man i virkeligheden se det som et symptom på fænomenet 'hvad angår'. Derved adskiller 'hvad angår' sig til dels fra Hjeltslevs begrebszone og Jakobsons Grundbedeutung. Når Hjeltslev og Jakobson lavede markerethedsanalyser, tog de gerne udgangspunkt i en grammatisk kategori som helhed, for eksempel komparation (Hjeltslev 1972: 76f) eller kasus (Hjeltslev 1935, 1937; Jakobson 1936), og gerne sprogspecifikt, men i øvrigt tog de ikke stilling til om analysen af markerethedsforholdene skulle justeres alt efter syntaktiske, tekstpragmatiske, topologiske eller ordklassemæssige omstændigheder. Kasus nominativ i et givet sprog analyseredes bare som umarkeret i forhold til for eksempel akkusativ, uden skelen til om der var tale om substantiv, pronomen eller adjektiv og uden skelen til syntaktisk funktion. Dette uddybes i Jensen (under udarb.).

I praktisk grammatisk analyse støder man dog ofte på at den analyse man foretager, ikke dækker samtlige de tilfælde hvorunder et givet grammatisk fænomen (fx tempusformer eller artikelbrug) kommer til udtryk. Det fører til de kendte afgrænsningsafsnit, og det leder også frem til at det der på udtryksiden er én ting, i analysen godt kan falde forskelligt ud med hensyn til markerethed. Dette vil blive uddybet og eksemplificeret i resten af denne artikel.

5. Omvendt markerethed

I dette afsnit vil jeg vise et eksempel på at noget der på overfladen kan beskrives som et og samme fænomen, kan være enten markeret eller umarkeret alt efter hvad 'hvad angår' dette eller hint består i. Eksemplet er sætningsmønster i dansk, og analysen er Tanya Christensens (Christensen 2007).

Christensen tager udgangspunkt i en Heltoft-analyse fra slutningen af 1980'erne (trykt i Heltoft 1990). I denne vises kombinatorikken i sætningsmønster (altså leddenes rækkefølge) og sætningshierarki (altså om noget fungerer som ledsætning eller på helsætningsniveau –

Christensen kalder det hovedsætning). Når man kombinerer disse to ting – sætningsmønster og sætningshierarki – resulterer det i en mulig 2 x 2-løsning (jf. Heltoft 1990; Christensen 2007: 109):

Figur 3		deklarativ (Fvsa)	neutral (sav)
sætningshierarki ↓	sætningsmønster (dvs. ledstilling) →		
hovedsætning		a. <i>Han sover ikke endnu</i>	b. <i>Bare han ikke sover endnu</i>
ledsætning		c. <i>at han sover ikke endnu</i>	d. <i>at han ikke sover endnu</i>

Med udgangspunkt i denne opstilling foretager Christensen en markerethedsanalyse af de to sætningsmønstre i dansk. Det der gøres til omdrejningspunktet for analysen, er spørgsmålet om illokutionær ramme. Det er 'hvad angår' hvilket sprogbehandlingspotentiale det givne sætningsmønster har alt efter om det bruges på ledsætningsniveau eller på helsætningsniveau, der er afgørende for hvordan markerethedsforholdene vender. Selvom jeg selv foretrækker termen helsætning frem for hovedsætning, bruger jeg Christensens terminologi i det følgende og taler om ledsætninger og hovedsætninger.

5.1. Sætningsmønster i ledsætninger

Først vises analysen for sætningsmønstrene i ledsætninger. I disse er det deklaratve sætningsmønster (*Fvsa*) markeret, og det neutrale (*sav*) umarkeret.

(15) [umarkeret [markeret]]
 [sav [Fvsa]]

Det deklaratve mønster (*Fvsa*) brugt på ledsætningsniveau giver en tolkning som Christensen kalder assertivt potentiale. Et eksempel som (16) har en smag af citat eller noget i den retning, det er næsten som om man kan høre ledsætningen fungere uden sin oversætning

(16) at F v s a
 han sover ikke endnu

Det neutrale mønster *sav* brugt i ledsætninger resulterer derimod ikke i en snæver tolkning, eksempel (17) kan indgå i alle typer sproghandlinger, (18)-(21):

	s	a	v
(17) at	han	ikke	sover endnu

(18) jeg har lagt mærke til at han ikke sover endnu (konstatering)

(19) jeg er fortvivlet over at han ikke sover endnu (emotivt udbrud)

(20) sørg for at han ikke sover endnu (ordre)

(21) er det rigtigt at han ikke sover endnu (spørgsmål)

—

—

5.2. Sætningsmønster i hovedsætninger

Sætningsmønstrene anvendt i hovedsætninger resulterer i en omvendt markerethedsanalyse:

(22)	[umarkeret	[markeret]]
	[Fvsa	[sav]]

Christensen beskriver det således:

“Så snart sætningsmønstrene anvendes i hovedsætninger, sker der det interessante at markerethedsforholdet vendes på hovedet. En hovedsætning med neutralt mønster er således markeret ift. hovedsætninger med deklarativt mønster. Den første type er låst til subjektiv eller emotiv funktion (afhængig af den indledende partikel (24-27)), mens den anden kan være alt fra konstativ over direktiv til interrogativ og emotiv.” (Christensen 2007: 114)

Den første type nævnt i citatet er således markeret og kan illustreres ved (23). I hovedsætninger er sætningsmønstret *sav* altså markeret.

	s	a	v
(23) bare	han	ikke	sover endnu (emotivt udbrud)

Heroverfor står sætningsmønstret *Fvsa*, som er umarkeret i hovedsætninger, og dette viser sig ved at sætningen *han sover ikke endnu* uden

videre kan bruges til en masse typer sproghandlinger, inkl. emotiver, jf. (25).

- (24) han sover ikke endnu (konstatering)
- (25) åh nej! han sover ikke endnu! (emotivt udbrud)
- (26) han sover ikke endnu, at du bare ved det! – ellers har vi balladen senere. (ordre)
- (27) han sover ikke endnu, vel? (spørgsmål)
-
-

5.3. Afsluttende om markerethed ved sætningsmønster

Analysen af sætningsmønster ligger altså ikke fast en gang for alle hvad angår markerethed, jf. (15) og (22). Man kan ikke udnævne rækkefølgen *sav* til at være markeret eller umarkeret i forhold til rækkefølgen *Fusa*, det giver simpelthen ikke mening. Man er nødt til at fastlægge de nærmere omstændigheder, og i dette tilfælde gælder de nærmere omstændigheder sætningshierarki, altså om noget er 'hovedsætning' (i Christensens terminologi) eller ledsætning.

6. Substantiv uden artikel som umarkeret

Belært af analysen i afsnit 5 ved vi nu at en og samme sproglige udtryksstørrelse kan falde forskelligt ud i markerethedsanalysen, alt efter de nærmere omstændigheder. Her til slut vil jeg kort vise endnu et eksempel hvor noget sådant kan forekomme. Det drejer sig om den sproglige størrelse artikelløst substantiv, som i afsnit 3 rask væk blev betegnet som det markerede medlem i paradigmet substantiv ± artikel. Det var på grund af artikelløst substantivs manglende evne til at udpege (fungere referentielt) at det blev udnævnt til det markerede medlem; noget der blandt andet viste sig ved at artikelløst substantiv kunne bruges som prædikativ. Men denne analyse så bort fra at man sagtens kan finde eksempler på prædikativ med artikel. Aage Hansen (1967: 170; se også Aa.Hansen 1927: 53ff) nævner blandt andet følgende eksempler:

- (28a) han er klovn
- (28b) han er en klovn

(29a) hun er mor (til fem børn)

(29b) hun er en mor for dem

(30a) han er arbejder

(30b) han er en arbejder

Og han karakteriserer dem således:

“Ved personbetegnelser der bruges som prædikat (til en anden personbetegnelse) har nøgen f. og forbindelsen til ubest. art. nu delt området mellem sig. Nøgen f. angiver profession, stand, stilling, nationalitet o.l., dvs. hvad personen *er*, medens forbindelsen med ubest. art. *tillægger, tilskriver* en noget eller angiver hvad han optræder som om han var” (Aa.Hansen 1967: 170; forfatters fremhævelser).

Umiddelbart ligner denne karakteristik det som Erik Hansen (1990) har kaldt en sondring mellem *essens* (a-eksemplerne) og *accidens* (b-eksemplerne). Men man kan jo godt mene at *han er en klovn* beskriver en essentiel og permanent egenskab ved en person. Derfor vil jeg mene at en mere dækkende karakteristik ligger i en sondring mellem objektiv beskrivelse (som indgår i konstativer) og subjektiv vurdering.

Hvis teorien om markerethedsforhold skal holde, skal der nu gerne være et asymmetrisk forhold mellem de to medlemmer i paradigmet. Det ene medlem (det umarkerede) skal altså kunne bruges til mere end det andet (det markerede), inklusive det som det markerede kan bruges til. Og dette viser sig faktisk også at holde stik, hvilket kan vises ved et andet af Aage Hansens eksempler (excerperet fra Jacob Knudsen):

(31) han var Underklasse, eller for at sige det tydeligere, han var Proletar

I dette eksempel kan sætningen med *proletar* både læses som en nøgtern konstatering, en objektiv beskrivelse af klassetilhørsforhold, og som en subjektiv vurdering af den pågældende persons ringhed.

Dette peger på at paradigmet substantiv ±artikel har et underparadigme som kan betegnes substantiv ±artikel i funktion som subjektsprædikat,

100

og at i dette underparadigme er det artikelløse medlem det umarkerede – det giver bare en beskrivelse, som per implikatur kan tolkes som en vurdering – mens substantiv med for eksempel ubestemt artikel altid udløser en snævrere tolkning, nemlig subjektiv vurdering.

(32)	[umarkeret	[markeret]]
	[uden artikel	[med ubestemt artikel]]

Hvordan markerethedsforholdene er i subjektprædikativets underparadigmer [subst. uden artikel : subst. med bestemt artikel] og [subst. med bestemt artikel : subst. med ubestemt artikel] må bero på en nærmere undersøgelse.

7. 'Hvad angår'-grebet som bindeled mellem Grundbedeutung og empiriske forekomster

Som det gerne skulle være fremgået af de ovenstående analyser, kan man altså ikke afgøre hvordan markerethedsforholdene ved en bestemt grammatisk størrelse vender, uden at skele til under hvilke omstændigheder størrelsen forekommer.

Grammatiske størrelser indgår som regel i samspil med andre grammatiske størrelser i den faktiske realisering, og i det samspil foregår der en gensidig påvirkning mellem størrelserne så det samlede udtryk godt kan have en anderledes tolkningsramme end de enkelte størrelser hver for sig, og dermed kan markerethedsforholdene for enkeltstørrelserne også komme til at vende forskelligt alt efter hvordan det samlede udtryk (for eksempel sætningen) de indgår i, er bygget op.

Et godt eksempel på dette er sætningsmønstrene i moderne dansk. Her kan det ikke afgøres alene ud fra de to størrelser (Fvsa : sav) om den ene eller den anden er den (u)markerede, al den stund der ikke er et svar der gælder for samtlige mulige omstændigheder. Christensens analyse fremlagt i afsnit 5. viser netop at forholdene er mere komplekse end som så, og at et ordentligt og dækkende svar nødvendigvis må tage højde for 'hvad angår'-delen.

Man kan sige at 'hvad angår'-grebet er en konsekvens af mødet mellem teorien in abstractum og det empiriske materiale man gerne

vil sige noget meningsfuldt om. Som teorierne om Grundbedeutung (eller begrebszone) hidtil har været formuleret, er de ikke ordentligt dækkende, for der er for mange empiriske belæg der falder ved siden af. Dette kan udlægges på to måder: enten eksisterer der ikke noget som Grundbedeutung, eller også rammer de foreliggende beskrivelser af grammatiske størrelses Grundbedeutung bare ikke helt plet.⁹ Jeg hælder til det sidste. Jeg er med andre ord ikke ude på at afskaffe begreber som Grundbedeutung eller begrebszone. I stedet er mit ærinde at bringe markerethedsanalyserne ind i grammatikanalyserne på en anvendelig måde, og til det formål kan 'hvad angår'-grebet bruges som bindeled mellem den abstrakte teori og de konkrete empiriske forekomster.

Præcis hvilke parametre der er relevante for 'hvad angår'-analyserne, ligger endnu ikke helt klart. Alene i denne artikel har de forskellige analyser peget i retning af sproghandlingspotentiale, diskursfunktioner og evnen til at forankre et udtryk i tid. Afgørende må være at der er en systematisk forbindelse mellem den enkelte udtryksstørrelse, grammatisk realisering og noget tredje, for eksempel de just nævnte parametre (sproghandlingspotentiale etc.). Hvad denne del af arbejdet med markerethed i grammatikken angår, er der stadig meget at gøre.

8. Afrunding

I denne artikel har jeg villet vise hvordan markerethedsteori er anvendelig i grammatikanalyser. Jeg har fulgt den tradition der tager udgangspunkt i udtryksstørrelser og undersøger disses anvendelsesmuligheder. Min egen hovedpointe er at en enkelt sproglig størrelse, som for eksempel et sætningsmønster eller en artikel, ikke i sig selv kan være enten markeret eller umarkeret – denne sproglige størrelse kan kun være markeret eller umarkeret **hvad angår** noget. Der skal med andre ord en nærmere indkredsning til for at kunne sige noget om hvordan markerethedsforholdene vender, og det er så lingvistens opgave at finde ud af hvilke sondringer der er relevante for at kunne foretage sådanne analyser. Dette arbejde ligger i naturlig forlængelse

9. Måske netop fordi de er blevet formuleret på basis af dele af materialet snarere end hele materialet.

af det som er i øvrigt gængs praksis, nemlig at foretage afgrænsninger af under hvilke omstændigheder en given analyse gælder.

Henvisninger

- Andersen, H. (2001). Markedness and the theory of linguistic change, i H. Andersen (red.) *Actualization. Linguistic Change in Progress. Current Issues in Linguistic Theory*, Vol. 219. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 21-57.
- Bußmann, H. (1983). *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Christensen, T. (2002). *Det funktionelle paradigmebegreb*. Specialeafhandling ved Dansk, RUC.
- Christensen, T. (2007). *Hyperparadigmer. En undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modussystemer*. Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitetscenter.
- Fischer-Jørgensen, E. (1995). *Trends in Phonological Theory Until 1975. A Historical Introduction. Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague XXVII*. København: C.A.Reitzel.
- Givón, T. (1995). *Functionalism and Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
- Hansen, E. & L. Heltoft. (2007). *Grammatik over det Danske Sprog. Kap. I. Sprogvidenskabelig indledning og Kap. II: Morfologisk og syntaktisk oversigt*. Endelig udgave, oktober 2007.
- Hansen, E. (1990). Essens og accidens i dansk, i I. Sooman (red.) *Vänbok. Festgabe für Otto Gschwantler zum 60. Geburtstag*. Wien: VWGÖ. Genoptrykt i H. G. Jacobsen & H. Jørgensen (red.) *Glæden ved grammatik. Udvalgte artikler og afhandlinger*. København: Reitzel 2001, 226-235.
- Hansen, Aa. (1927). *Bestemt og ubestemt substantiv. Bidrag til dansk substantivsyntaks. I*. Kjøbenhavn: Arnold Busck.
- Hansen, Aa. (1967). *Moderne dansk II*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Grafisk Forlag.
- Heltoft, L. (1990). En plads til sprogvidenskabens hittebørn. Om talesprog og sætningsskema. *Selskab for nordisk Filologi: Årsberetning 1987-1989*. København, 26-45.
- Heltoft, L. (1996). Det danske nominals udtryks- og indholdssyntaks – et dependensanalytisk forsøg, i M. Herslund (red.) *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 3*, Odense Universitetsforlag, 7-34.

- Heltoft, L. (1996). Topics in Danish and in Universal Pragmatics, i L. Heltoft & H. Haberland (red.) *Proceedings of the Thirteenth Scandinavian Conference of Linguistics*. Roskilde University, Department of Language and Culture, 251-262.
- Herslund, M. (1995). The object relation and the notion of incorporation, i L. Schøsler & M. Talbot (red.) *Studies in Valency I. RASK Supplement 1*. Odense: Odense University Press, 1-18.
- Hjelmslev, L. (1935). La Catégorie des cas. Étude de grammaire générale 1. *Acta Jutlandica 7.1*. Aarhus & København: Universitetsforlaget og Reitzel.
- Hjelmslev, L. (1937). La Catégorie des cas. Étude de grammaire générale 2. *Acta Jutlandica 9.2*. Aarhus & København: Universitetsforlaget og Levin & Munksgaard.
- Hjelmslev, L. (1972). *Sprogssystem og sprogforandring. Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague XV*. Copenhagen: Nordisk Sprog- og Kulturforlag.
- Jakobson, R. (1932). Zur Struktur des russischen Verbums. *Selected Writings II. Word and Language*. The Hague & Paris: Mouton, 3-15.
- Jakobson, R. (1936). Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre. Gesamtbe-deutungen der russischen Kasus. *Selected Writings II. Word and Language*. The Hague & Paris: Mouton 1971, 23-71.
- Jensen, E. S. (2004). Kanoniske og ikke-kanoniske nominalsyntaxmer i moderne dansk, i B. L. Jensen m.fl. (red.) *Ny forskning i grammatik. Fællespublikation 11*. Syddansk Universitetsforlag, 157-180.
- Jensen, E. S. (2007). Der var engang en mand – om markeret og umarkeret artikelbrug i moderne dansk og gammeldansk, i H. Jørgensen & P. Widell (red.) *Det bedre argument. Festskrift til Ole Togeby*. Århus: Forlaget Wessel & Huitfeldt, & Nordisk Institut, 299-320.
- Jensen, E. S. (under udarb.). *Nominativ i gammelskånsk. Afvikling og udviklinger*.
- Korzen, I. (2000). Reference og andre sproglige relationer, i G. Skytte & I. Korzen: *Italiensk-dansk sprogbrug i komparativt perspektiv. Reference, konnexion og diskursmarkering*, vol. 1-3. Frederiksberg: Samfunds-litteratur.
- Thomsen, O. N. (1991). Unit accentuation as an expression device for predicate formation in Danish? *Acta Linguistica Hafniensia* 23, 145-196.

- 150
- Togeby, O. (2003). *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gad.
- Trubetzkoy, N. S. (1931). Die phonologischen Systeme. *Travaux du Cercle Linguistique de Prague* 4. Genoptryk Nendeln/Lichtenstein: Kraus Print, 1968, 96-116.
- Trubetzkoy, N. S. (1958). *Principles of Phonology*. 3rd ed. 1962. University of California Press.
- Wiwel, H. G. (1901). *Synspunkter for dansk Sproglære*. København: Det nordiske Forlag.